

I. Prehranska suverenost in trajnostna preobrazba – zakaj in kako?

Kmetijstvo in širša proizvodnja hrane v svetu kot tudi v Sloveniji sta pred izjemnimi družbenimi in okoljskimi izzivi.

Ekonomski pritiski

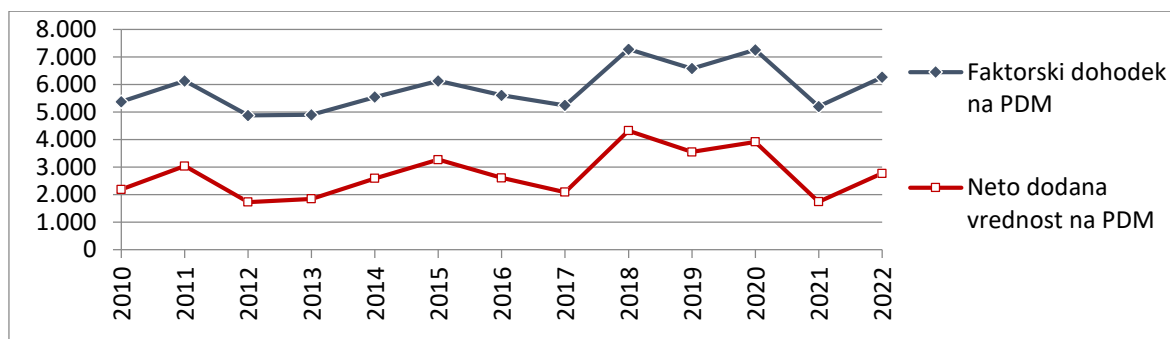
Zaradi posledic podnebnih sprememb, pandemije koronavirusa in vojnih žarišč se v državah znova prepoznava pomen hrane kot strateške dobrine. Krepijo se **ekonomski pritiski** cenovne in stroškovne narave, spreminjajo se logistične poti oskrbe z viri, surovinami in hrano, pospešuje se koncentracija predelave in trgovine. Spreminjajo se tudi prehranske preference in navade potrošnikov.

Smo v času četrte tehnološke in znanstvene revolucije, ki spreminja proizvodne sisteme. Govorimo o **kmetijstvu 4.0**, ki ga oblikujejo predvsem inovacije na področju digitalizacije in nove biotehnološke tehnike. Digitalizacija je priložnost, ki jo lahko izkoristijo tisti, ki imajo ustrezno znanje, so ustrezno organizirani in učinkoviti. Ekonomski pritiski zahtevajo prilagoditve in spremembe v poslovnih strategijah kmetijstva ter prioritetah in usmeritvah kmetijske politike.

Dohodkovni položaj večine slovenskih kmetijskih proizvajalcev je neugoden in zaostaja za povprečnimi dohodki v nacionalnem gospodarstvu.

Po podatkih SURS prispeva kmetijstvo v obdobju 2010–2022 k bruto dodani vrednosti Slovenije okoli 2 odstotka (2022: 1,9 %), k skupni zaposlenosti pa slabih 8 % (2022: 6,3 %). V enakem obdobju je **faktorski dohodek na enoto delovne moči (PDM)** dosegal **manj kot tretjino povprečne bruto plače v Sloveniji** (orientacijska primerjava) in le **dobro tretjino evropskega povprečja**.

Slika 1: Dohodki v kmetijstvu na PDM (EUR; realno; stalne cene 2015); Slovenija

Vir: SURS, preračuni KIS

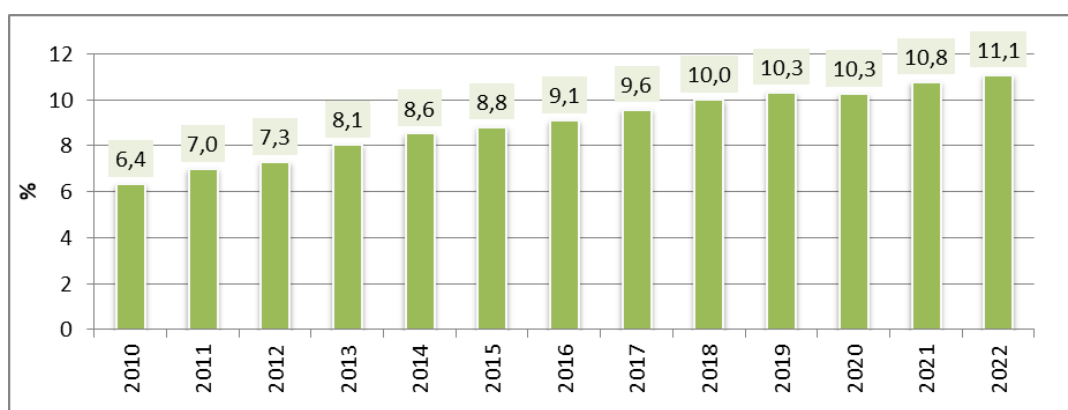
Večina slovenskih kmetij ima šibki dohodkovni položaj (glede na vloženo delo). Razlogi so različni, od manj ugodnih velikostnih in naravnih razmer, šibke storilnosti do stanja v oskrbi s hrano v Sloveniji

(šibke verige in konkurenčni pritiski). Brez izrazitejših sprememb večina kmetij nima dolgoročneje perspektive. A tudi drugi členi v verigi se soočajo z izjemnimi konkurenčnimi pritiski in zunanjimi izzivi. Ključna razlika od uspešnejših (kapitalsko močnejših, lastniško konsolidiranih, tehnološko naprednejših) konkurentov je, da izziv rešujejo kmetije in podjetja preveč vsak zase, na svojem delu verige in kratkoročno, nesistemsko.

Zaostrene konkurenčne razmere in rastoča tržna premoč delov agroživilske verige postavlja kmetijstvo in del živilske industrije v šibek položaj napram drugim členom verige. Številne kmetije iščejo alternativne vire dohodka v ekološkem kmetijstvu, dopolnilnih dejavnosti in v iskanju krajših poti do potrošnikov, pa tudi s kombiniranjem dohodka z drugimi gospodarskimi dejavnostmi. Nekatere so pri tem zelo uspešne, kar izboljšuje njihov ekonomski položaj in uspešno zadosti potrebam manjšega dela trga, ne rešuje pa širšega, systemskega problema šibke konkurenčnosti in odpornosti kmetijstva in slovenskega agroživilske verige v celoti.

V obdobju 2010–2022 se je **obseg kmetijskih zemljišč, vključenih v ekološko kmetovanje, skoraj podvojil**. Slovenski delež KZU z ekološkim kmetijstvom je nekoliko nad evropskim povprečjem (2020: 9 %), vendar pod ravnijsko vodilnih evropskih držav na tem področju (Avstrija, Švedska in Estonija imajo več kot 20 % površin KZU vključenih v ekološko kmetovanje). Slovenija si je do leta 2027 zastavila cilj, doseči minimalno 18 % delež ekoloških kmetijskih zemljišč (MKGP, 2022).

Slika 2: Delež površin z ekološkim kmetovanjem v kmetijskih zemljiščih v uporabi (%); Slovenija

Vir: SURS, preračuni KIS

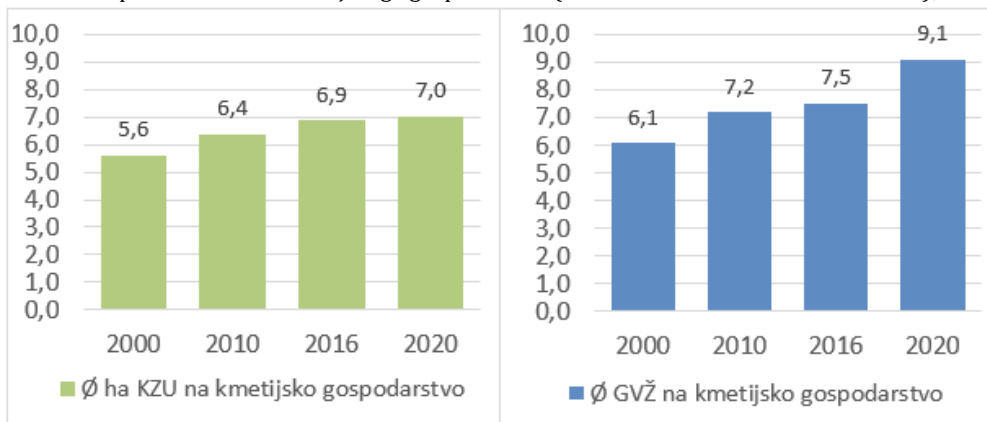
Po podatkih Popisa kmetijskih gospodarstev **v letu 2020 se okoli 12 % vseh kmetij v Sloveniji ukvarja z vsaj eno dopolnilno dejavnostjo**. Večina kmetij, ki opravljajo dopolnilne dejavnosti na kmetiji, se ukvarja z gozdarstvom, ki je pomemben vir diverzifikacije dohodka na podeželju. Med ostalimi dejavnostmi pa izstopajo še dejavnosti, povezane s turizmom na kmetijskih gospodarstvih ter predelavo hrane.

Mešane kmetije s kombiniranjem dohodkovnih virov omogočajo ekonomsko preživetje, dohodkovni viri pa večinoma niso več le industrijska delovna mesta v bližini, ampak tudi storitve na podeželju. Druga kmetijska gospodarstva vidijo edino možnost v nadaljnji rasti proizvodnje in koncentraciji proizvodnih virov in višji produktivnosti.

Nastaja bipolarna struktura kmetijstva, ki izrinja predvsem del tradicionalnih družinskih kmetij. V Sloveniji so neizkoriščeni potenciali sodelovanja med proizvajalci v verigi proizvodnje hrane do končnih porabnikov, ki bi z vključevanjem lahko pomagali ohraniti tudi srednje velike kmetije. Oblikovanje in prenos znanja sta dragocen, vendar še ne dovolj izkoriščen vir za spremembe in razvoj. Znanje moramo dobro povezovati, nadgrajevati in ga uporabljati pri sodelovanju z različnimi deležniki.

Povprečno kmetijsko gospodarstvo (KMG) je v letu 2020 obdelovalo 7,0 hektarja kmetijskih zemljišč v uporabi (KZU), kar je za četrtno več kot leta 2000 (5,6 ha/KMG). Živinorejska gospodarstva so leta 2020 v povprečju redila 9,1 glav velike živine (GVŽ) na gospodarstvo, kar je za 3 GVŽ oziroma za 50 % več kot leta 2000 (6,1 GVŽ/KMG).

Slika 3: Povprečna velikost kmetijskega gospodarstva (število hektarov KZU in število GVŽ); Slovenija

Vir: SURS, preračuni KIS

Nadaljujejo se tudi procesi specializacije kmetijske proizvodnje, saj se povečuje delež KMG, ki so usmerjena v določeno vrsto rastlinske ali živinorejske pridelave, zmanjšuje pa delež mešanih KMG.

Preglednica 1: Kmetijska gospodarstva, po glavnih tipih kmetovanja; 2010, 2020

	Število KMG		Indeks 2020/2010	Struktura (%)	
	2010	2020		2010	2020
Poljedelstvo	12.778	17.180	134,4	17,1	25,1
Vrtnarstvo	523	432	82,6	0,7	0,6
Trajni nasadi	8.688	10.997	126,6	11,6	16,1
Pašna živinoreja	29.885	21.907	73,3	40,0	32,1
Praščereja in perutninarstvo	914	514	56,2	1,2	0,8
Mešana rastlinska pridelava	5.513	5.984	108,5	7,4	8,8
Mešana živinoreja	4.929	2.217	45,0	6,6	3,2
Mešano rastlinska pridelava – živinoreja	11.416	9.100	79,7	15,3	13,3
Skupaj	74.646	68.331	91,5	100	100

Vir: SURS

Okoljske in družbene zahteve

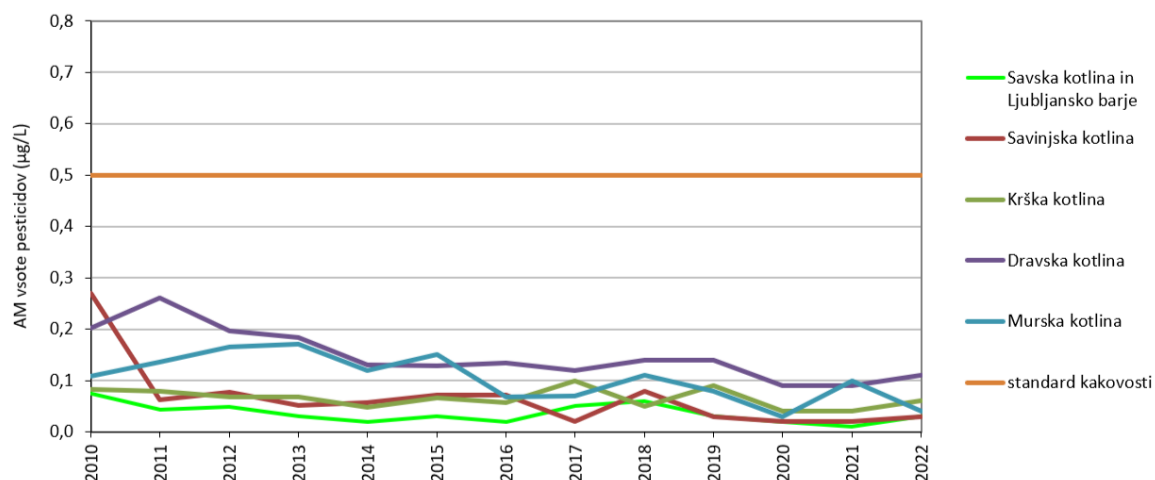
Sočasno z ekonomsko krizo planet doživlja vse hujšo **podnebno krizo**, ki jo vse bolj čuti tudi kmetijstvo. Ob tem odkrivamo posledice izgube biotske pestrosti in siromašenja naravnih ekosistemov (**biodiverzitetna kriza**). Obe krizi sta prvenstveno človeškega izvora, kmetijstvo je njun pomemben vzrok, hkrati pa imata obe krizi tudi izrazite posledice na kmetijsko pridelavo, tudi v slovenskem kmetijstvu.

V Evropi se vse bolj kažejo tudi posledice prevelike izčrpanosti tal in izgub kmetijskih zemljišč zaradi urbanizacije in opuščanja pridelave, kar vpliva na storilnost in obseg kmetijske pridelave. V Sloveniji je z nitrati in ostanki pesticidov najbolj obremenjena podzemna voda v medzrnskih vodonosnikih v severovzhodni Sloveniji in v Celjski kotlini.

To kaže na soodvisnost med intenzivno kmetijsko pridelavo in stanjem voda. Soočenje s posledicami neodgovornega človekovega ravnanja terja korenite spremembe, zato tudi v kmetijstvu govorimo o nujnosti preobrazbe in sprememb pristopov, tehnologij in odnosa do varstva narave in okolja.

V zadnjih letih je v Sloveniji opazno zmanjševanje negativnih vplivov kmetijstva na okolje, ki se kaže v **racionalnejši rabi pesticidov in mineralnih gnojil**.

Slika 4: Povprečne letne vrednosti (AM) vsote pesticidov in njihovih razgradnih produktov v vodnih telesih podzemne vode z aluvialnimi vodonosniki*; Slovenija

Vir: ARSO (Enotna zbirka monitoringa kakovosti voda, 2023)

* Pesticidi se v zadnjih letih spremljajo le na tistih mestih vzorčenja, kjer se pojavljajo, četudi le v sledovih. Povprečje na vodno telo tako odraža le povprečje na mestih vzorčenja, kjer se pesticidi pojavljajo. Mesta vzorčenja, kjer v preteklosti ni bilo zaznanih pesticidov, v izračunu povprečja niso upoštevana.

Slika 5: Poraba rastlinskih hranil na ha kmetijskih zemljišč v uporabi (kg); Slovenija

Vir: SURS, preračuni KIS

Kaže se **trend zmanjševanja izpustov toplogrednih plinov**, predvsem metana in didušikovega oksida (od leta 1986 do 2019 v kmetijstvu zmanjšali za 11 %; ARSO, 2021) **ter amonijaka** (od leta 1990 do 2020 so se izpusti amonijaka v Sloveniji zmanjšali za okoli 23 %; ARSO, 2022). **Emisije toplogrednih plinov (TGP) v kmetijstvu** predstavljajo približno desetino (10,1 % v letu 2019) skupnih emisij TGP v Sloveniji in so po deležu drugi sektor za prometom. V letu 2020 so emisije znašale 1.724 kt CO₂ ekv, kar je na ravni izhodiščne vrednosti v letu 2005 (indeks 1,00) in za 5,0 odstotnih točk manj od ciljne vrednosti za leto 2020. Cilj OP TGP je, zaradi sočasnega zasledovanja cilja prehranske varnosti, obvladovati rast emisij TGP v tem sektorju in jo do leta 2020 zadržati na ravni do največ +5 % glede na leto 2005.¹

¹ Operativni program ukrepov za zmanjševanje emisij toplogrednih plinov do leta 2020. Ljubljana, Vlada Republike Slovenije, 2014: <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MOPE/Okolje/Podnebne-spremembe/optgp2020.pdf>

Najpomembnejši vir emisij TGP v kmetijstvu je metan (68 %), ki nastaja pri fermentaciji krme v prebavilih domačih živali, predvsem v vovpih prežvekovalcev in med skladiščenjem živinskih gnojil. Sledi mu di-dušikov oksid (30 %), ki nastane med skladiščenjem živinskih gnojil in zaradi gnojenja z živinskimi in mineralnimi gnojili. Nastaja tudi pri paši, razkrajanju žetvenih ostankov in pri obdelovanju histosolov. Toplogredni učinek metana in di-dušikovega oksida je ocenjen za stoletni časovni horizont. Pri tem ni upoštevano, da je metan v ozračju kratko-obstojen. S tem pristopom je njegov pomen v uradnih evidencah precenjen. Na to je v zadnjem poročilu opozoril tudi Medvladni forum za podnebne spremembe (IPCC, 2021, Sixth assessment report). Ob upoštevanju novih izhodišč (GWP*, Lynch in sod., 2020) je bil prispevek metana iz slovenskega kmetijstva k podnebnim spremembam v letu 2020 približno sedemkrat manjši kot po trenutno objavljenih poročilih (161 tisoč ton proti 1.174 tisoč ton CO₂ ekv). Nekaj emisij prispeva še raba fosilnih goriv v kmetijstvu, ogljikov dioksid, ki se sprosti pa se upošteva pri izpustih emisij TGP iz prometa (ARSO, 2021; Verbič in sod., 2022).

Hitreje je treba uveljaviti načela **krožnega gospodarstva** in gospodariti znotraj planetarnih meja. V smislu dolgoročnega zagotavljanja prehranske varnosti je pomembno tudi dosledno upoštevanje načela 'najprej hrana', po katerem kmetijske resurse in proizvode prvenstveno namenamo proizvodnji hrane, drugim vrstam rabe (energetika, materiali) namenamo zgolj stranske proizvode. Varovanje naravnih virov in zaščita biodiverzitete sta ključna za odpornost gospodarstva in družbe. Upoštevati moramo tudi načela nizkega ogljičnega odtisa, ohranitve narave in vseh naravnih virov.

Kmetijstvo je le del gospodarskih aktivnosti **na podeželju**, a pomembna in – vsaj v nekaterih odročnejših krajih – zadnja aktivnost pred opuščanjem rabe naravnih virov in depopulacijo. Revščina ima na podeželju specifične razsežnosti in se krepí. Pogosto je povezana z manjšimi kmetijami, ki jih upravljajo ostareli posamezniki. Družbene spremembe se na podeželju izražajo v obliki generacijskih konfliktov, ki vodijo v socialno nemoč posameznih slojev prebivalstva. **Kmečke ženske** so glede socialnega položaja na slabšem kot ženske v mestu. V mnogih delih podeželja in na marsikateri kmetiji mladi ne vidijo perspektive v nadaljevanju kmetovanja ali pa imajo težave s prevzemi kmetij od starejših generacij.

Družba korenito spreminja svoja pričakovanja do kmetijstva in hrane. V gospodarsko razvitejših delih sveta je bilo to občutiti že prej, v Sloveniji pa danes javnost postavlja nove zahteve v povezavi z zdravjem, naravo, okoljem, podnebjem in dobrobitjo živali, kar vse vpliva na odnos do kmetijstva ter posledično krepí konflikt med predstavniki kmetijstva in drugih skupin javnosti. Rezultat so protesti kmetov v evropskih prestolnicah, tudi v Ljubljani, in pritiski na spremembe zakonodaje in politik, ki uravnajo kmetovanje in prehranske sisteme. **Družbene zahteve** praviloma izhajajo iz znanstvenih dejstev, odločevalci pa nujne spremembe politik pogosto snujejo ob prešibkem dialogu s predstavniki kmetijstva, živilstva in civilne družbe. Tudi v Sloveniji prihaja do resnega družbenega konflikta med zahtevami družbe po spremembah na eni ter sposobnostjo in pripravljenostjo pridelovalcev ter predelovalcev za prilagajanje na drugi strani. Prihaja do spopada vrednot, kar kaže na pomanjkljivo razumevanje razlik, potreb in možnosti na družbeni in individualni ravni.

Trajnostna preobrazba prehranskih sistemov

Predstavljeni izzivi zahtevajo odločen odziv nosilcev prehranskega sistema in oblikovanje primerne javnega okolja ter podpor za prilagoditev. Rešitev je v krepitvi **odpornosti in trajnostni preobrazbi prehranskih sistemov**. Pojem trajnosti v Sloveniji ni enovito razumljen in uveljavljen, v tem dokumentu upoštevamo sledečo definicijo. »Zadovoljiti trenutne potrebe, ne da bi pri tem ogrožali zadovoljevanje potreb prihodnjih generacij,« je najpogosteje citirana in ena starejših definicij, ki jo je Svetovna komisija za okolje in razvoj v svojem poročilu zapisala že leta 1987. Če dodamo še definicijo krožnega gospodarstva, stremimo k temu, da vrednost v procesu proizvodnje in uporabe ohranjamo čim dlje.

Trajnost ima tri stebre, ki se medsebojno prepletajo in morajo biti vzajemno upoštevani.

Prvi steber trajnosti je **ekonomska trajnost**, ki temelji na ekonomskih kategorijah, kot so učinkovitost, storilnost, razvoj in rast, ki pa morajo delovati v ravnovesju z drugima dvema stebroma. Preprosto rečeno gre za to, da ima družba trajne ekonomske sisteme, ki omogočajo blaginjo in napredek prebivalstva, a ne na škodo okolja in socialnega ravnovesja. V kmetijstvu to pomeni, da upoštevajoč strukturne spremembe, pomemben delež kmetijskih gospodarstev omogoča nosilcu in drugim družinskim članom ali zaposlenim, ki so vključeni v kmetijsko pridelavo, pravičen in stabilen dohodek, ob tem pa ohranjamo naravne vire in vzdržujemo vitalno podeželje.

Drugi steber imenujemo **okoljska trajnost**. Povezan je z viri, ki jih razumemo kot okolje. Posebej so izpostavljene izguba biotske pestrosti, onesnaževanje voda, tal in zraka, degradacija zemljišč in podnebne spremembe. Odporni ekosistemi in stabilen podnebni sistem omogočata vrsto ekosistemskih storitev, ki so nujne za preživetje in za kakovost življenja ljudi. V javni razpravi pogosto okoljsko trajnost zamenjujemo s splošno trajnostjo. V kmetijstvu pravo doseganje okoljske trajnosti zahteva spremembe, dosednji procesi pridelave, predelave in porabe hrane namreč lahko tudi negativno vplivajo na okoljsko trajnost.

Tretji steber predstavlja **družbena ali socialna trajnost**. Med drugim vključuje vprašanja zdravja, vključenosti v odločanje, odpravljanja revščine in socialne pravičnosti družbe, položaja ranljivih skupin in medgeneracijsko enakost. V kmetijstvu to razumemo skozi dvojno perspektivo: kot socialni in socio-ekonomski položaj podeželskega prebivalstva na eni in kot družbene zahteve do kmetijstva na drugi strani. Slednje presegajo zgolj okoljski okvir in so predvsem oblikovane v zahteve na področju zdravja, prehrane in dobrobiti živali, pa tudi kot enake socialne pravice in usmerjenost v ohranitev malih kmetij.

V razpravi o prehranskih sistemih pogosto izpostavljamo pomen in vlogo **prehranske varnosti**. Prehranska varnost je pomemben **globalni cilj**, ki se dotika predvsem držav v razvoju. Število prebivalstva, ki ne more zadostiti svojih potreb po hrani, se ne zmanjšuje in znaša po podatkih FAO čez 800 milijonov, živijo pa predvsem v državah, ki so se znašle v okoljskih in političnih krizah. Slovenija je članica Evropske unije, ki je največja svetovna izvoznica hrane in si prizadeva prispevati k zagotavljanju prehranske varnosti na svetovni ravni. Dolžnost Slovenije je, da s svojimi izkušnjami in sredstvi pomaga najšibkejšim državam, sama pa svoje vire upravlja trajnostno na način, ki omogoča dolgoročno oskrbo svojega prebivalstva s kakovostno in dostopno hrano. K temu se je Slovenija zavezala tudi v pogajanjih za članstvo v Varnostnem svetu OZN.

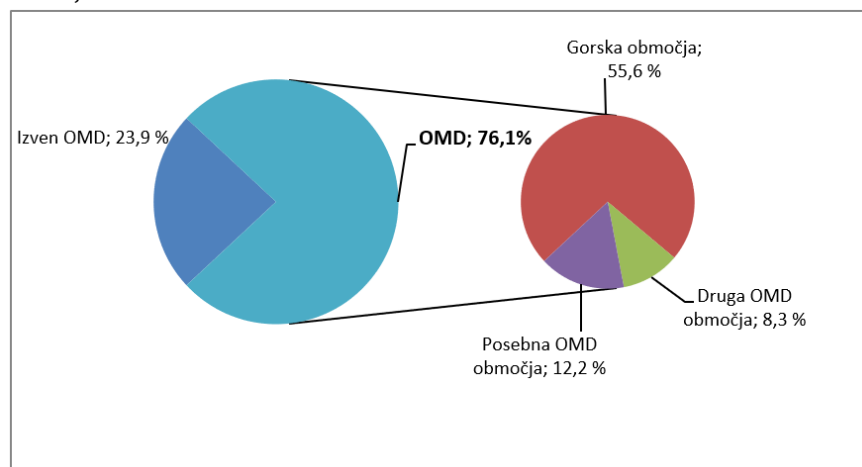
Prehranska suverenost

V povezavi s trajnostjo se pogosto pojavlja prehranski varnosti soroden pojem: **prehranska suverenost**. Ta je nastal v povezavi s kritiko razmer v kmetijstvu, ki so vse preveč podvržene vplivu korporacij in tržnih zakonitosti. Uporabile so ga organizacije, ki so želele poudariti pomen razvoja lokalnih kmetijskih gospodarstev in skupnosti, ki temeljijo na majhnih, pogosto družinskih kmetijah, tradicionalnih postopkih pridelave in delujejo neodvisno od vpliva velikih proizvodnih sistemov. V Evropi ta pojem zagovarjajo predvsem gibanja malih kmetij kot je *Via Campesina*. Zlasti v zadnjem času pa ga vse bolj prevzemajo tudi nekatere države članice (npr. Francija s preimenovanjem svojega kmetijskega ministrstva, ki v imenu vključuje ta pojem).

Pojem prehranske suverenosti se torej širi tudi na pravico držav do trajnostne rabe lastnih naravnih virov, ki poteka neodvisno od tujih vplivov in globalno proizvedene hrane. V Sloveniji je tovrstno razumevanje prioritet kmetijske politike razširjeno, zato ga Predsedničin forum posebej izpostavlja. Slovenija je gospodarsko razvita država, ki pa svojih naravnih in človeških virov za proizvodnjo hrane še ne uporablja dovolj učinkovito. Zaradi naravnih in strukturnih razmer ne zmoremo pokrivati vseh svojih potreb po hrani, lahko pa ob izpolnitvi pogojev trajnosti še povečamo pridelavo in predelavo pri delu tistih kmetijskih pridelkov, ki jih lahko pridelujemo v Sloveniji.

V Sloveniji leži več kot tri četrtine kmetijskih zemljišč v uporabi na **območjih z omejenimi dejavniki za kmetijsko pridelavo (OMD)**, kar je občutno več od evropskega povprečja (približno 58 %).

Slika 6: Delež kmetijskih zemljišč v uporabi v območjih z omejenimi dejavniki za kmetijsko pridelavo (OMD); 2022; Slovenija

Vir: MKGP (Dejanska raba kmetijskih in gozdnih zemljišč)

Čas za razpravo in dialog o novi viziji kmetijske politike

Glavni javni vir za preobrazbo in razvoj slovenskega agroživilstva bo tudi v prihodnje prihajal iz naslova **evropskih politik**, predvsem **Skupne kmetijske politike** (SKP). SKP s svojimi intervencijami državam članicam omogoča okvir za naslavljanje ključnih potreb. V preobrazbo in razvoj pa bo treba v večji meri kot doslej vključiti tudi zasebne vire in gospodarsko pobudo, saj javna sredstva za doseganje vseh ciljev najverjetneje ne bodo zadostovala.

V slovensko agroživilstvo smo vse od pristopa Slovenije k EU precej vlagali. Skupna sredstva, kjer evropski viri v povprečju predstavljajo več kot dve tretjini sredstev za **ukrepe kmetijske politike**, so v zadnjih dveh desetletjih preseгла vrednost 6 milijard evrov. Kakšen je njihov **učinek**? Predvsem pa, kakšen je njihov vpliv na trajnostni razvoj in nujno preobrazbo prehranskih sistemov? Zagotovo je veliko pozitivnih zgodb slovenskega agroživilstva nastalo ob pomoči javnih podpor. Javna sredstva so v določeni meri prispevala tudi k ohranitvi virov in proizvodnji hrane, a vsekakor ni prišlo do razvojnega preboja na ravni gospodarstva in posameznih dejavnosti. V kmetijskem sektorju tudi ni prišlo do ponotranjenja nove družbene paradigme trajnosti, zato prihaja do konfliktov in ponekod tudi do politične vprašljivosti ohranitve dosedanje višine podpor temu sektorju.

Leta 2023 se je pričelo **ново programsko obdobje**, ki temelji na Strateškem načrtu SKP, v katerem so na novo opredeljene prioritete in ukrepi kmetijske politike in ki je bil oblikovan v obdobju, ko trajnostna preobrazba še ni bila tako izpostavljen temeljni cilj evropske in slovenske kmetijske politike. Hkrati pa se že pričinja razprava o kmetijski politiki po letu 2028. Izgraditi je potrebno **nacionalni konsenz** o prehranski suverenosti in trajnostni preobrazbi, zato Predsedničin forum predstavlja prvi poskus vključujočega oblikovanja temeljnih načel nove skupne vizije razvoja prehranskih sistemov in njihove trajnostne preobrazbe.

Preobrazbe agroživilstva ni mogoče doseči brez skupnega **vrednostnega sistema** pridelovalcev, ponudnikov hrane in davkoplachevalcev, ki vključuje nove družbene vrednote in usmeritve. Hkrati je pomembno, da sta sistem in odločanje o usmeritvah nove politike utemeljena na dejstvih. Mnenja predstavnikov agroživilstva in različnih družbenih mnenjskih voditeljev se pogosto močno razlikujejo in ne omogočajo oblikovanja enotne vizije o trajnostni pridelavi in predelavi hrane. Stališča in pogledi na

razvoj kmetijstva namreč še nikoli niso bili tako različni, hkrati pa se v razpravo legitimno vključujejo tudi družbene skupine, ki prej na tem področju niso bile zastopane.

V takih razmerah je težko opredeliti enotno vizijo, zato je bolj kot kadarkoli potreben **dialog** med deležniki za oblikovanje nove družbene pogodbe o tem, kakšno in na kakšen način pridelano hrano ter s kakšnimi vplivi na okolje in zdravje bomo pridelovali in konzumirali. Oblikovanje tovrstnega vključujočega dialoga in iskanje skupnih prioritet ter rešitev je eden od temeljnih namenov Predsedničinega foruma.

Odnos med hrano, okoljem in zdravjem je moč uravnotežiti le z **znanjem, ki temelji na sistemskem pristopu in omogoča razvoj in preobrazbo** ter z dobrim **organiziranjem in povezovanjem različnih deležnikov**. Slovensko agroživilstvo zato potrebuje tudi spremembo v izobraževanju, tehnologijah in organiziranju. Razvoja in znanja je v slovenskem agroživilstvu precej, ne pa še dovolj za korenitejšo spremembo.

Primanjkljaji znanja se kažejo tako na področju prenosa novih proizvodnih tehnologij in njihove prilagoditve slovenskemu prostoru, kot tudi na okoljskem in socialnem področju. V kmetijskem šolstvu in visokošolskem izobraževanju se že več let soočamo s krizo nizkega interesa mladih za usposabljanje na tem področju. Posledično nastaja vse večja vrzel pri zagotavljanju kakovostnih kadrov, ki bi bili sposobni izpeljati korenitejše premike. Ustvarjanje in prenos znanja sta v Sloveniji podhranjena, kar se kaže tudi v stagniranju sredstev za znanstvenoraziskovalno delo na tem področju v zadnjem desetletju. Zaključimo lahko, da smo pričeli zaostajati za dinamičnostjo sprememb najbolj propulzivnih poslovnih okolij, zato daje Predsedničin forum znanju, pa tudi učinkovitemu povezovanju in posledično konkretnemu sodelovanju razvojnih akterjev, poseben poudarek. Pomembna je tudi čim bolj pravična porazdelitev tveganj in koristi med deležniki v celotni prehranski verigi.

II. Opredelitev razvojnih vprašanj po stebrih trajnosti

V nadaljevanju predstavljamo vprašanja o katerih je v prihodnje potrebno doseči dogovor in najti nacionalne rešitve. Pri presoji znotraj posameznega stebra trajnosti je treba upoštevati tudi zahteve drugih dveh stebrov in jih po potrebi združiti v enoten pristop.

Ekonomska trajnost

Dohodek določa blaginjo kmetijskih gospodarstev in je ključen element, ki določa večino vprašanj kmetijske politike. Doseganje **primerne in pravičnega dohodka** je kompleksno vprašanje, ki ga je treba tudi natančno opredeliti. Gre zgolj za dohodek iz kmetijske dejavnosti ali so vključeni tudi drugi prejemki gospodinjstev? Katere skupine gospodarstev želimo izpostaviti – večja, srednja, manjša, tržno usmerjena ali vsa kmetijska gospodarstva? Želimo spodbujati kmetijska podjetja, čiste ali mešane družinske kmetije ali kombinirano strukturo kmetijskih gospodarstev? Katere proizvodne aktivnosti ali njihove kombinacije želimo podpirati? Kakšno naj bo ravnovesje med konvencionalno in ekološko pridelavo, hribovskim in ravninskim kmetijstvom? Ali poskušamo podpreti tiste, ki rabijo največ podpor, ali tiste, ki so razvojno najbolj perspektivni?

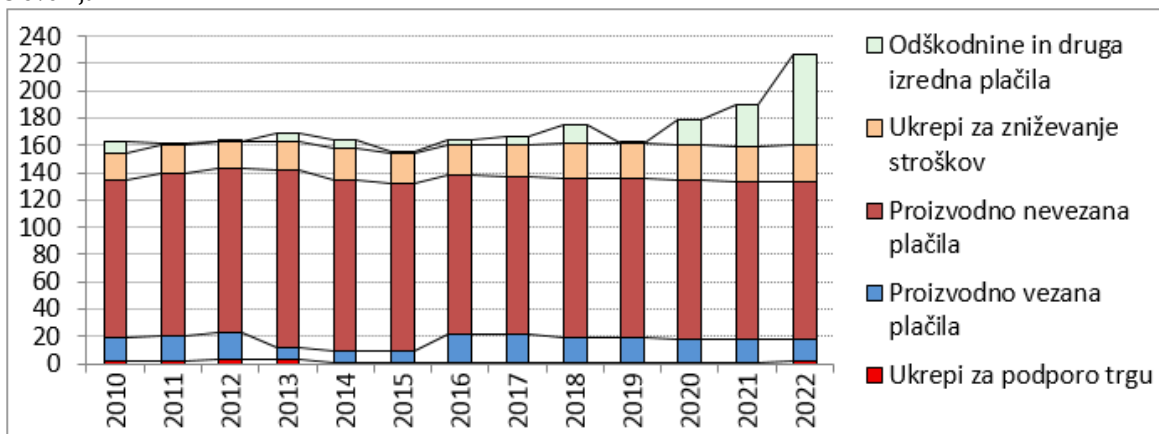
Dohodkovni položaj je mogoče izboljšati z dvigom **storilnosti, povečanjem obsega proizvodnih virov** (predvsem obsega zemljišč na posameznem gospodarstvu), **tehnološkim ali organizacijskim napredkom**, novimi poslovnimi modeli, uvajanjem digitalizacije, zniževanjem stroškov ali drugačnim tržnim pozicioniranjem, ki omogoča višje odkupne cene in višjo dodano vrednost.

Koga podpreti z javnimi sredstvi v omejenem okviru SKP je eno od temeljnih vprašanj prihodnje kmetijske politike v Sloveniji, zato velja razpravo podkrepiti s podatki in analizami stanja, saj je to

področje med najslabše raziskanimi. Ko država z neposrednimi dohodkovnimi plačili podpira kmetijska gospodarstva, je treba to razumeti kot socialno, prerazdelitveno ali proizvodno politiko? Kako deliti **omejena razpoložljiva javna sredstva**, da bi država dosegala svoje cilje in trajnostni razvoj? Kako povečati udeležbo zasebnega kapitala v prizadevanjih za rast in razvoj slovenske agroživilske verige?

Proračunska izplačila za tržne ukrepe in neposredne podpore proizvajalcem (izplačila, ki neposredno vplivajo na višino dohodkov v kmetijstvu) so bila v letih 2020–2022 nekoliko višja, v letu 2022 predvsem zaradi izrednih izplačil za blaženje izpada kmetijskega dohodka zaradi gospodarske in energetske druginje, v letih 2020 in 2021 pa je bilo precej izrednih plačil, povezanih z epidemijo covid-19.

Slika 7: Proračunska izplačila za tržne ukrepe in neposredne podpore proizvajalcem (mio EUR); 2010–2022; Slovenija

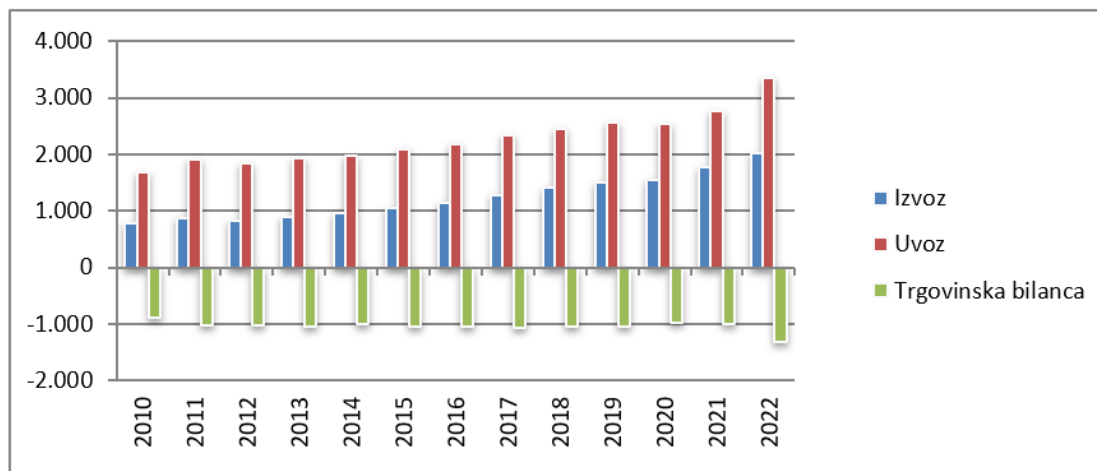
Vir: MKGP, ARSKTRP, preračuni KIS

Za ekonomsko trajnost je poleg dohodkovne ravni pomembna tudi stabilnost dohodkov. Dohodki kmetijskih proizvajalcev se zaradi spreminjajočih se proizvodnih in ekonomskih razmerij neprestano spreminjajo. Nihanje dohodkov v kmetijstvu vpliva na odpornost agroživilstva in je pomembno vprašanje razvoja agroživilstva. **Upravljanje s proizvodnimi in z dohodkovnimi tveganji** je zato eno od temeljnih vprašanj ekonomske trajnosti. V Sloveniji dohodkovna tveganja ob naravnih nesrečah in tržnih turbulencah rešujemo predvsem s povrnitvami škode in v manjšem obsegu tudi s kmetijskimi zavarovanji. Ali to še zadošča v času geopolitičnih sprememb in rastoče podnebne krize? Slovenija ne premore dovolj spodbud, ki bi kmetijske pridelovalce učinkovito usmerjale k samopomoči in v tej smeri zaostajamo za nekaterimi drugimi članicami EU.

Krepitev prehranske suverenosti v širokem smislu razumevanja pomeni zmanjšanje odvisnosti od uvoza tistih prehranskih proizvodov, ki bi jih lahko ekonomsko učinkovito proizvedli v Sloveniji. Imamo omejene možnosti nabora surovin in večina hrane prihaja preko agroživilske verige do končnega kupca. Pri pomembnem deležu kmetijskih surovin, ki jih lahko pridelamo sami, smo samooskrbni, težava pa je, da gredo surovine v pomembnem deležu v izvoz, po drugi strani pa se zmanjšuje delež v Sloveniji proizvedene hrane v košarici končnega potrošnika. Prehranska suverenost je odvisna od ekonomske učinkovitosti in povezanosti celotnih verig vrednosti prehranskih sistemov. Kako to doseči? Je treba pri določenih proizvodih in verigah vrednosti vlagati javna sredstva?

Delež agroživilskih proizvodov v skupni blagovni menjavi znaša med 5 in 6 %. Tako uvoz kot izvoz z agroživilskimi proizvodi se vrednostno povečujeta, zaradi večjega uvoza od izvoza pa beležimo negativno zunanjetrgovinsko bilanco.

Slika 8: Zunanja trgovina z agroživilskimi proizvodi (mio EUR)*; Slovenija

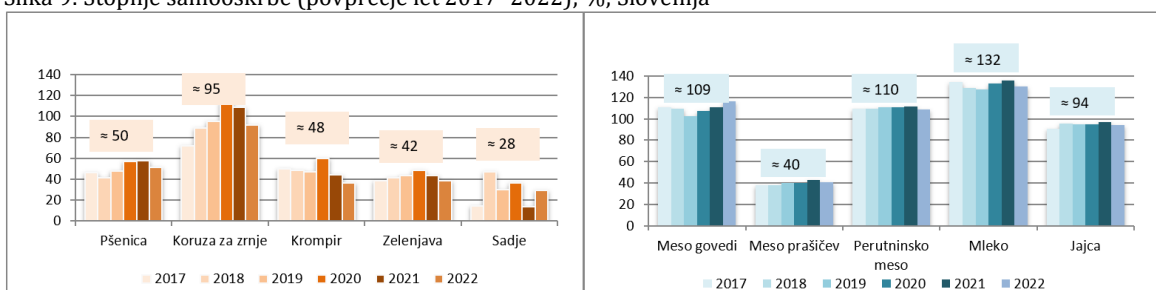

Vir: SURS, preračuni KIS

* skupine 01–24 po Kombinirani nomenklaturi (KN) Evropske unije; 2022: začasni podatki

Slovenija je neto uvoznica hrane, saj z domačo proizvodnjo ne pokriva v celoti svojih potreb, še posebej ne pri žitu, krompirju, zelenjavi, sadju in prašičjem mesu. Dolgoročni trend nakazuje, da je **stopnja samooskrbe višja in stabilnejša pri večini živalskih proizvodov** (mleko, jajca, goveje in perutninsko meso), z izjemo prašičjega mesa. Presežki v proizvodnji se pojavljajo le pri mleku, govejem in perutninskem mesu, v nekaterih letih pa tudi pri jajcih in v zadnjih nekaj letih pri koruzi za zrnje. **Medtem pa je stopnja samooskrbe pri večini rastlinskih proizvodov na splošno nižja** (krompir, zelenjava, sadje) **in podvržena medletnim nihanjem (letine)**. Dolgoročno se zvišuje le stopnja samooskrbe z žiti, od tega pri ječmenu, rži in koruzi za zrnje, stopnja samooskrbe s pšenico pa ima rahlo padajoč trend.

Slika 9: Stopnje samooskrbe (povprečje let 2017–2022); %; Slovenija

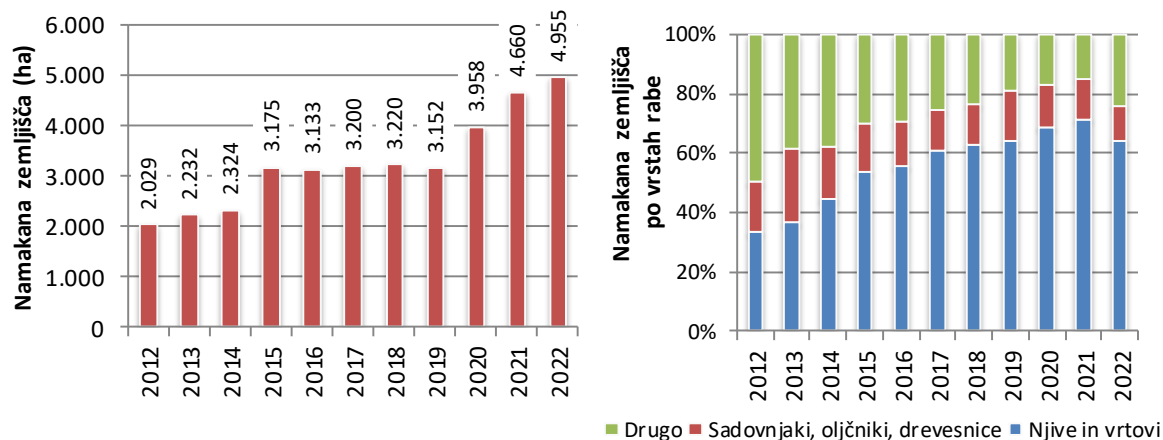

Vir: Preračuni KIS, SURS

Za nastanek trajnostnih prehranskih sistemov so potrebne strateške investicije in oblikovanje povezanih **verig vrednosti**. Ključna je popolna sledljivost virov, doseganje trajnostnih ciljev ob sočasni krepitvi ekonomske učinkovitosti. **V Sloveniji je samo nekaj verig lahko dejansko uspešnih in te je treba smiselno podpreti z javnim in zasebnim kapitalom**. Izpostaviti velja ideje na področju verig rastlinske pridelave in predelave, posebej na področju izbrane zelenjave in sadja, ki naj okrepijo zdrave prehranske smernice in spremembe prehranskih navad. Obenem pa ne gre zanemariti zahtevane preobrazbe živinoreje v smeri ogljične nevtralnosti, znižanega okoljskega odtisa, upoštevanja dobroti živali in tudi prehranskih preferenc.

Po podatkih SURS je v Sloveniji **namakan** le **približno odstotek kmetijske zemlje v uporabi**, namakanih njiv je približno 2 %, delež namakanih intenzivnih sadovnjakov pa je po oceni KIS približno 10-odstoten. Obseg namakanih kmetijskih zemljišč se v Sloveniji **povečuje** in obsega približno 5 tisoč ha v letu 2022.

Slika 10: Namakanje; Slovenija

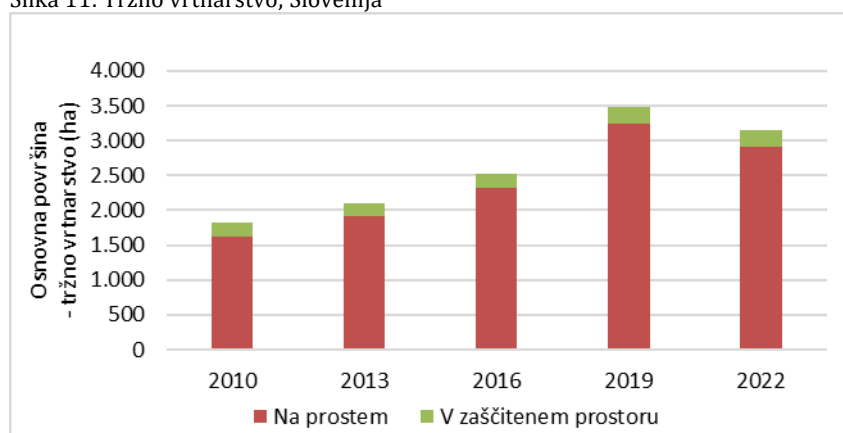

Vir: SURS, preračuni KIS

Površina zaščiteneh prostorov je v Sloveniji zelo majhna. Po podatkih dejanske rabe (MKGP) je bilo v Sloveniji leta 2022 le **196 ha** rastlinjakov (0,03 % kmetijske zemlje). Opazno je povečevanje površin rastlinjakov, ki so se od leta 2006 povečale za skoraj 90 %.

V Sloveniji le **7 % tržne vrtnarske pridelave** poteka v **zaščiteneh prostorih**, (4 % pridelave zelenjadnic). **Tržna pridelava vrtnarstva** (zelenjadnice, jagode, cvetje in okrasne rastline, sadike, semena in zelišča) v zaščiteneh prostorih **obsega le 233 ha** (vključno s plastenjaki, ki med rastlinjake pod dejansko rabo niso v celoti zajeti).

Slika 11: Tržno vrtnarstvo; Slovenija

Vir: SURS (Popisi tržnega vrtnarstva), preračuni KIS

Vlaganje v proizvodne vire in storilnost kmetijstva sta ključ do trajnosti. Trajnostno agroživilstvo je treba okrepiti z zasebnimi in javnimi naložbami v **proizvodne vire in večjo, a trajnostno storilnost pridelave in predelave**. Potreben je premislek, kam in kako vlagati v kmetijstvo in živilsko industrijo, da bosta sposobna trajnostne preobrazbe. Strateške investicije v proizvodne vire kaže usmerjati v vodne vire, zemljišča, zaščitene prostore, trajne nasade, živilorejske objekte, pa tudi v objekte za shranjevanje in distribucijo pridelkov, nove proizvodne kapacitete v živilsko-predelovalni verigi ter organizaciji in ponudbi hrane za gastronomijo in trgovino.

Pomembne so tudi investicije v **digitalizacijo**, saj ima ta lahko pozitiven vpliv na vse tri stebre trajnosti – prispeva k povečanju ekonomske učinkovitosti in ohranjanju narave, krepi pa tudi družbeno vključenost, pomaga pri izobraževanju ter ohranja in privablja mlade na podeželje.

Temelj vseh sprememb in razvoja je času in potrebam prilagojeno **splošno in specifično znanje**. Slovenija ima delujoče institucije na področju znanja, ki pa glede na rastoče potrebe ne prispevajo dovolj k razvoju in trajnostni preobrazbi. Potrebne strateške investicije v znanje, ki ga razumemo kot nadgradnjo izobraževalnih programov kmetijskih fakultet in srednjih kmetijskih šol, načrtno promocijo agroživilskih in prehranskih poklicev, podporo podjetniški pobudi ter oblikovanje spodbudnega delovnega okolja in infrastrukture za znanstvenoraziskovalno delo in usposabljanje.

Slovensko kmetijstvo se preveč ukvarja s tem, kako deliti javna sredstva, in premalo s tem, kako kmetijstvo in živilstvo podpreti v razvoju. Pri tem so ključni človeški viri, ki jih na nekaterih področjih že pomembno primanjkuje in so ena večjih ovir nadaljnjemu prilagajanju aktualnim krizam in spremembam.

Okoljska trajnost

Kmetijstvo prispeva k emisijam toplogrednih plinov in je hkrati posebej ogroženo zaradi posledic podnebnih sprememb. Ne glede na stalno opozarjanje in tudi določene ukrepe, **blaženje in prilagajanje na podnebne spremembe** nista dovolj uspešno vpeta v delovanje slovenskih prehranskih sistemov. Tehnologije pridelave in prireje je treba hitreje prilagoditi v smeri zmanjšanja izpustov toplogrednih plinov in prispevati k ciljem nizke ogljičnosti.

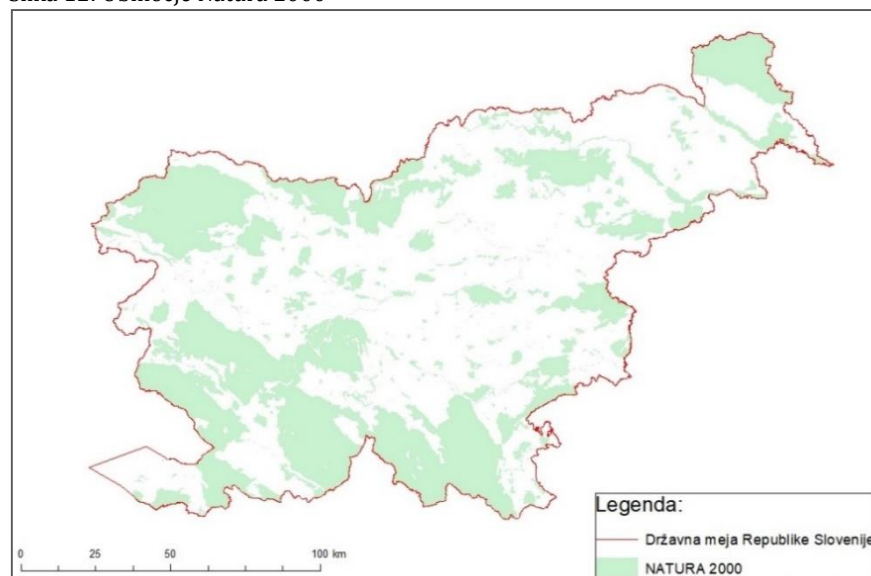
Kot pri vseh vprašanih okoljske trajnosti je treba okrepiti ozaveščenost in razumevanje pridelovalcev, da sami iščejo najboljše prakse in rešitve, ki pa jih je treba podpreti tudi z nadgradnjo javnih podpor na področju podnebne politike kmetijstva. Tukaj je pomembna povezava z odpornostjo kmetijskih gospodarstev in ekonomsko trajnostjo v iskanju skupnih rešitev, novih tehnologij in novega znanja. V tem smislu lahko razumemo tudi pomen prehranske suverenosti, saj pridelava in poraba lokalnih surovin in hrane prispeva k nižanju ogljičnega odtisa.

Uveljavljeni načini pridelave kmetijskih surovin imajo negativne posledice na **varstvo voda in tal**. Potrebni so premiki pri razvoju in uporabi tehnologij, ki bodo pomembno zmanjšale uporabo sredstev za varstvo rastlin in mineralnih gnojil ob ohranjeni ekonomski trajnosti. Precizno in regenerativno kmetijstvo, uporaba lokalnim razmeram prilagojenih sort in novi biotehnoški postopki lahko prispevajo k doseganju ciljev na tem področju. Potrebne so investicije v znanje in rešitve, ki bodo še pogumneje spreminjale nezaželeni vpliv kmetijstva na naravne vire, še posebej na območjih, kjer obstaja največji pritisk kmetijstva na vode in tla. Tudi tukaj je tako kot pri vseh drugih elementih trajnosti ključno vedenje, razumevanje in spreminjanje proizvodnih praks s strani pridelovalcev samih, pri čemer morajo biti podprti z jasno in načelno kmetijsko politiko in delovanjem kmetijskih institucij.

Biodiverzitetna kriza je vstopila v ospredje politične in družbene razprave o odnosu med naravo, kmetijstvom in družbo. Slovensko kmetijstvo je to pričakalo slabo pripravljeno. Razumevanje **varstva narave** in vpliva kmetijstva na biodiverzitetno je v kmetijskem sektorju premajhno, rešitve pa niso dovolj celovito izpeljane in so na terenu pogosto slabo komunicirane. Negativni učinki kmetijstva na biodiverzitetno so dvojni, saj izhajajo iz intenziviranja pridelave na eni strani, na drugi pa na nekaterih območjih v Sloveniji predstavlja problem opuščanje kmetijske rabe in posledično zaraščanje. Javne politike niso usklajene ali pa ne delujejo prepričljivo in učinkovito. Tudi tukaj je osnova za trajnostno preobrazbo razumevanje pridelovalcev in iskanje lokalnim razmeram prilagojenih rešitev, ki zahtevajo izobraženo svetovalno podporo in kakovostne podatke. Na področju raziskovalnih in razvojnih vrzeli je ključno razviti sodobne proizvodne sisteme, ki bodo sledili ciljem naravovarstva in bodo obenem pridelovalcem ponujali ohranitev ekonomskega položaja, odpornost in ekonomsko trajnost. Slednje je še posebej pomembno na območjih Natura 2000, ki se neredko nahajajo tudi na območjih s številnimi naravnogeografskimi omejitvami za sodobno kmetijsko pridelavo, in so zato pogosto podvržena opuščanju rabe.

V **omrežje Natura 2000** je v Sloveniji vključenih dobrih **37 % celotnega ozemlja**. V letu 2022 je skupna površina KZU v območjih Natura 2000 znašala 147.053 hektarjev, v registru kmetijskih gospodarstev pa je bilo vpisanih 117.478 hektarjev GERK KZU na teh območjih. Površine, ki jih kmetovalci prijavijo kot GERK **na območjih Natura 2000, pokrijejo 79,9 % skupne površine KZU na teh območjih**.

Slika 12: Območje Natura 2000

Vir: MKGP

Okoljska trajnost posebej izpostavlja vlogo in pomen **krožnega gospodarstva** in oblikovanja novega znanja za njegovo implementacijo. Gre za celovite, sistemske spremembe pri gospodarjenju, ki primarno vključujejo premislek o sami zasnovi izdelkov ali storitev (design), naslavlja preprečevanje ali vsaj zmanjšanje količine odpadkov, uporabo stranskih proizvodov, primerno diverzifikacijo pridelave in razvoj novih tehnologij v smeri biogospodarstva.

Družbena trajnost

Hrana in prehrana sta vedno bolj družbeno občutljivi temi in pomembno vplivata na prihodnji razvoj prehranskih sistemov. Javnost je občutljiva na vprašanja zdravja in do ostalih vprašanj okoljske trajnosti. Zahteva preobrazbo kmetijstva, predvsem mlajše generacije spreminjajo prehranske navade, in vse to bo pomembno vplivalo na razvoj kmetijstva v prihodnosti. Potrebno je povečati ozaveščenost potrošnikov o možnostih in tudi o pomenu sprememb potrošnih navad in o pridelavi trajnostne lokalne hrane. Preobrazba je tako potrebna na obeh straneh, pri čemer mora biti agroživilstvo tudi ponudnik rešitev in ne le tisti, ki je tarča kritik.

Izrazito se spreminja tudi odnos javnosti do pravic živali in njihove **dobrobiti**. Živali so čuteča bitja, kar pomembno spreminja družbeno sprejemljivost tehnologij v živiloreji. Zahteve po drugačnem ravnanju vplivajo na razvojne potenciale dosedanjih modelov živiloreje, ki se prilagajajo, a prepočasi glede na vedno bolj ostre zahteve javnosti. To je dejstvo, ki ga mora kmetijstvo upoštevati, se z njim soočiti in se nanj odzvati.

Sodobni čas spreminja podeželje. Spreminja se struktura prebivalstva in njegove bivanjske navade in kultura. Del podeželja postaja atraktivno naseljitveno območje, kjer posledično raste konflikt z manjšino prebivalstva, ki se še ukvarja s kmetovanjem. Na drugi strani imamo območja praznjenja, kjer le še zadnji ostanki kmetovanja ohranjajo vitalnost teh območij.

Nedorečena vloga podeželja v družbi in njen konfliktni potencial ter povezave z ekonomsko in okoljsko trajnostjo zahtevajo drugačno državno regionalno politiko in lokalni razvoj. Slovenija ne izkorišča svojega prostorskega in človeškega potenciala tudi zaradi pomanjkanja vizije razvoja podeželja.

Izobrazbena struktura na kmetijskih gospodarstvih v Sloveniji je **neugodna**. Ob popisu kmetijstva leta 2020 je več kot polovica gospodarjev-upraviteljev imela zgolj praktične izkušnje za delo v kmetijstvu, preostala polovica gospodarjev pa dokončano vsaj eno izmed oblik kmetijske izobrazbe. Delež gospodarjev-upraviteljev, ki so mlajši od 35 let, je bil ob zadnjem popisu kmetijstva v letu 2020 manj kot pet odstotkov, medtem ko znaša delež gospodarjev-upraviteljev, ki so starejši od 65 let, kar 35 %. Kljub temu, da podatki o izobrazbeni strukturi niso neposredno primerljivi s podatki iz preteklih raziskovanj (popisi kmetijstva 2010, 2000), pa lahko ugotovimo, da se število gospodarjev z različnimi oblikami formalne kmetijske izobrazbe povečuje.

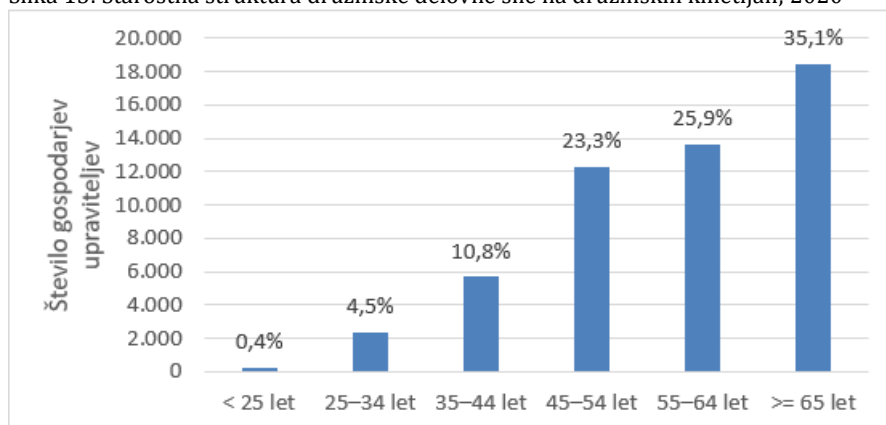
Preglednica 2: Kmetijska izobrazba gospodarjev-upraviteljev na družinskih kmetijah; 2020

Kmetijska izobrazba	Število oseb	Delež (%)	Število PDM	Delež (%)
Samo praktične izkušnje	27.235	51,8	14.308	48,6
Tečajji iz kmetijstva	16.260	30,9	9.305	31,6
Nižja poklicna, srednja poklicna izobrazba	3.923	7,5	2.692	9,1
Srednja strokovna izobrazba	3.178	6,0	2.018	6,9
Višješolska, visokošolska izobrazba	1.961	3,7	1.118	3,8
Kmetijska izobrazba - skupaj	52.557	100,0	29.441	100,0

Vir: SURS

Starostna struktura ljudi, ki delajo na družinskih kmetijah, še vedno **ostaja neugodna**.

Slika 13: Starostna struktura družinske delovne sile na družinskih kmetijah; 2020

Vir: SURS

Slabšanje ekonomskega položaja na podeželju v povezavi s kmetijstvom in drugimi gospodarskimi aktivnostmi pomembno vpliva na odločitev mladih, ali bodo ostali na podeželju in ali se bodo ukvarjali s kmetijstvom in povezanimi dejavnostmi. Ekonomska **perspektiva mladih** je pogosto šibka in to zaradi različnih vprašanj. To niso zgolj ekonomski potenciali in možnosti zaposlitev. Vse bolj na kakovost življenja vplivajo tudi socialna in medgeneracijska razmerja. Soočenje s temi vprašanji je v konkretnih primerih pogosto pomembnejše kot izbira primerne kmetijske dejavnosti in tehnologije.

K vprašanju družbene trajnosti lahko prištejemo tudi vse slabši položaj **starostnikov na podeželju**. Ne kaže zanemariti tudi **položaja žensk**, ki so pogosto še daleč od primerne ekonomske in socialne emancipacije.

Pojav **revščine na podeželju** ni zanemarljiv in je splošni izraz pomanjkanja razumevanje za posebnosti podeželja ter vprašljivo odpornost in ekonomsko trajnost pomembnega dela, manjših in ostarelih kmetij.

Ključni viri:

ARSO: Kazalci okolja v Sloveniji: [KM13] Izpusti amonijaka v kmetijstvu (2022), [KM14] Izpusti metana in didušikovega oksida (2021), [PB03] Izpusti toplogrednih plinov (2021):

<https://kazalci.arso.gov.si/>

Eurostat: Različne objave s področja kmetijstvo in drugih relevantnih področij:

<https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/data/database>

Kmetijski inštitut Slovenije. Poročila o stanju v kmetijstvu (različne publikacije):

https://www.kis.si/Slovensko_kmetijstvo_v_stevilkah_OEK/

MKGP. 2022. Akcijski načrt za razvoj ekološkega kmetijstva do leta 2027. Ljubljana, Ministrstvo za kmetijstvo, gozd. in prehrano: 73 str. Dostopno na:

https://skp.si/download/akcijski-nacrt-za-razvoj-ekoloskega-kmetijstva-do-leta-2027?ind=1663774693054&filename=ANEK-publikacija-julij_2022-koncna-verzija-WEB.pdf&wpdmdl=11153&refresh=64c8ca8be29ad1690880651

SURS: Različne objave s področja okolje in naravni viri, podpodročje kmetijstvo in ribištvo in druga relevantna področja:

<https://pxweb.stat.si/SiStat>

Verbič J., Pečnik Ž., Sušin J., Đorić M., Petelin Visočnik B. 2022. Podnebno ogledalo 2022, Zvezek 4: Kmetijstvo, končno poročilo: 42 str.

https://podnebnapot2050.si/wp-content/uploads/2022/06/PO2022_Zvezek4_Kmetijstvo_KON_2022-06-15F.pdf

Gradivo je nastalo ob podpori Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani (prof. dr. Emil Erjavec s sodelavci) in Kmetijskega inštituta Slovenije (dr. Maja Kožar s sodelavci).